

PERIODINĖS SPAUDOS ATsirADIMAS: PRANCIŠKUS PAPROCKIS, LIETUVOS KURJERIS IR LITERATŪROS ŽINIOS

Periodinės spaudos atsiradimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje žymi vieno asmens pavardė ir dviejų periodinių leidinių pavadinimai. Tas asmuo – Pranciškus Paprockis, o leidiniai – *Lietuvos kurjeris* ir *Literatūros žinios*.

Pranciškus Paprockis (1723 VI 10 Baltarusijoje–po 1805 VII 2 Varšuvoje) – kalendorių leidėjas, pirmųjų LDK laikraščių redaktorius, rašytojas ir vertėjas. Studijavo Vilniuje ir Varšuvoje. 1757–1760 m. Vilniaus jėzuitų akademijoje dėstė filosofiją. 1760–1763 m. buvo Akademijos spaustuvės prefektas. 1763–1765 m. vadovavo Vilniaus kilmingųjų kolegijai, o 1765–1768 m. buvo Kauno jėzuitų kolegijos rektorius. Nuo 1758-ųjų beveik dešimtmetį Paprockis leido *Politinį kalendorių (Kalendarzyk polityczny)* ir *Vilniaus kalendorių (Kalendarzyk Wileński)*. Parašė keletą populiarių geografijos ir istorijos veikalų. Iš jų minėtini: *Europa, pirmutinė iš pasaulio dalių (Europa z części świata nayprzednieysza, Varšuva, 1754; Kališas, 1756; Vilnius, 1775, ir kt.)*; *Anglų Karūnos pretendentų istorija (Dzieie pretendentów Korony Angielskiej, Vilnius, 1758, 1778)*; *Žinios apie Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštiją (Wiadomość o Xięstwie Kurlandzkim y Semigalskim z różnych dziejopisów zebrana, Vilnius, 1759)*; *Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją su pridėta tos pačios tautos istorija (Domowe wiadomości o W. X. Lit. z przyłączeniem historyi tegoż narodu, Vilnius, 1760; kiti leid.: 1763, 1771, 1775; tai – Alberto Kojalavičiaus istorijos santrauka lenkų kalba)*; *Žymiausi karai iki Viešpaties Kristaus gimimo ir po jo iki 1763 m. Paryžiaus ir Hubertsburgo taikos (Woyny znaczniejsze przed Narodzeniem i po Narodzeniu Chrystusa Pana aż do ostatniego Pokoju Paryskiego i Hubertsburskiego roku 1763, Vilnius, 1763)* ir kt. Vis dėlto daugiausia senosios Lietuvos kultūrai Paprockis nusipelnė, leisdamas laikraštį *Lietuvos kurjeris (Kurier Litewski, 1760–1763)*, taip pat jo priedus: *Literatūros žinios (Wiadomości Literackie, 1760–1764)*, *Užsienio žinios (Wiadomości Cudzoziemskie, 1760–1764)* ir *Vilniaus laikraščių priedas (Suplement do Gazet Wileńskich, 1761–1764; pastarasis buvo spausdinamas iki 1792)*.

Lietuvos kurjeris (Kurier Litewski, 1760–1763) – pirmasis periodinis leidinys Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, leistas kartą per savaitę. Laikraštis buvo spausdinamas Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje ir buvo glaudžiai susijęs su šia Akademija. Leidinys lygiavosi į laikraščius, leistus Lenkijos Karūnoje. Jame Paprockis spausdino tiek žinias iš Lietuvos, tiek informaciją iš užsienio. Laikraštyje publikuoti straipsniai iš viešojo gyvenimo, politikos, ūkio ir prekybos sričių. Daugiausiai žinių buvo iš Vilniaus, Varšuvos, Gardino, Slanimo, Naugarduko, Nesvyžiaus ir kitų vietovių. Užsienio naujienos buvo perspausdinamos iš vokiškų, olandiškų, prancūziškų laikraščių; jos būdavo skelbiamos po vietinių žinių.

Literatūros žinios (Wiadomości Literackie, 1760–1763) – įdomus ir savitas reiškiny LDK spaudos istorijoje. Tai – vienas iš pirmųjų LDK laikraščių ir pirmasis mokslo populiarinimo leidinys. Nuo 1760 m. jis ėjo kaip *Lietuvos kurjerio* priedas. *Literatūros žinios* pasirodydavo kartą per mėnesį. Jos buvo spausdinamos ant dviejų lapų. Laikraščio redaktorius buvo kunigas Paprockis. Žinias puošė vinjetė:

fontano piešinys su įrašu viršuje „Quo plus sunt potae, plus sitiuntur“ (lot.: kuo daugiau gėrimų, tuo labiau kamuoja troškulys).

Laikraštis pagal pobūdį ir turinį skyrėsi nuo kitų LDK periodinių leidinių. Politiniai laikraščiai (*Lietuvos kurjeris, Užsienio žinios* arba *Vilniaus laikraščių priedas*) buvo informacinio pobūdžio, juose buvo apstu iš užsienio spaudos perspausdinamos medžiagos, dedamos be redaktoriaus komentarų. Tuo tarpu *Literatūros žiniose* buvo publikuojami originalūs straipsniai, parašyti Paprockio bei kitų Vilniaus akademijos profesorių. Straipsnių turinys dažnai buvo šviečiamojo pobūdžio, leidžiančio spėti apie autorių literatūrinės bei mokslinės ambicijas. Su literatūra šis leidinys turi mažai ką bendra.

Literatūros žinios iš pradžių pasirodydavo kartą per savaitę, vėliau – nuo 1761 m. gegužės – kartą per mėnesį. 1762 m. *Žinių* nr. 11–12 pasirodė informacija, kad laikraštis bus leidžiamas kartą per mėnesį, o metinė prenumeratos kaina sieks 4 timplas. Beje, buvo galima įsigyti ir pavienius *Žinių* numerius. Nurodyta vieno kaina – 1 šeštokas.

Laikraščio puslapiuose daug vietos buvo skiriama jaunimo auklėjimui; tam autoriai pasitelkdavo tiek klasikų, tiek tuometinių užsienio pedagogų pažiūras. Spausdintos pagrindinės žinios iš fizikos, meteorologijos, botanikos, medicinos, higienos, veterinarijos sričių; būta informacijos iš teatro istorijos, etnografijos, žemdirbystės ir pan.

Šis leidinys buvo orientuotas iš esmės į Vilniaus jėzuitų akademijos bendruomenę. Jis taip pat formavo visuomenėje pastovaus periodinio leidinio poreikį. Šitaip jo redaktoriai ugdė savo būsimus skaitytojus ir stengėsi užsitikrinti prenumeratorių ateičiai. Tai davė apčiuopiamų vaisių. *Literatūros žinių* skaitytojų ratas plėtėsi. Jam gausėjant redaktoriai plėtė laikraščio tematiką. Vėlesniuose numeriuose esama žinių, pavyzdžiui, apie seimelius: pasakojama apie jų atsiradimą ir šios parlamentarizmo formos raidą. Kitur aptariamas šalies piniginis vienetas, kitur pasakojama apie pasėlių rūšis, ligas, epidemijas ir kitus dalykus. Laikui bėgant, *Žinios* pradėjo komentuoti informaciją iš politinių laikraščių, pranešdavusių, be valstybės reikalų ir karinių veiksmų, ir apie išskirtinius ar netgi sensacingus įvykius (epidemijas, mokslinius atradimus, staigius orų pasikeitimus ir kt.). Laikraštis daug rašė apie pačią Akademią, jos istoriją, profesorius, freskas ant jos fasado, apie įsigytus naujus prietaisus (teleskopą, mikroskopą ir pan.) ir kt.

Kaip tai atrodė? Pavyzdžiui, 1761 m. sausio 19 d. *Žinių* nr. 3 buvo išspausdintas straipsnis, kuriame skaitytojams papasakota apie įvairius Visatos modelius (Klaudijaus Ptolemajo, Mikalojaus Koperniko ir Tycho Brahe's). Beje, skleidžiant mokslo žinias ir jas populiarinant, siekta auklėti jaunąją kartą, taip pat šalinti įvairius prietarus, kurių būta apstu netgi apsišvietusioje visuomenės dalyje. 1761 m. lapkričio 6 d. *Žinių* nr. 17 paskelbta „Galutinė nuomonė apie jaunimo auklėjimą“ („Dokończenie zdania o miejscu wychowania młodzi“). Straipsneliuose „Apie jaunimo auklėjimą Persijoje; apie spartiečių jaunimo auklėjimą; apie jaunimo auklėjimą Kretos saloje“ („O wychowaniu młodzi u Persów; o wychowaniu młodzi u Spartanów; o wychowaniu młodzi na wyspie Krecie“) autoriai nušvietė įvairius jaunosios kartos auklėjimo modelius.

1762 m. sausio 1 d. *Žinių* nr. 1 rašyta apie pasaulio gyventojus – čia paskelbti statistiniai duomenys apie įvairių kontinentų ir kai kurių šalių gyventojų skaičių. Dar vienas numeris (1762, nr. 2) skirtas autorių žodžiais tariant, „žmonių amžiaus trukmei“. Čia nurodytas ilgas kai kurių Šventojo Rašto patriarchų (Abraomo, Mozės ir kt.) amžius, pareikšti samprotavimai apie žmogaus gyvenimo trukmę. Publikacijų autorių nuomone, patriarchai gyvenę ilgiau todėl, kad „vanduo, oras ir maistas nebuvo paliesti Tvano“ ir kad bibliniai protėviai „gyveno tvarkingai, buvo toli nuo visokios prabangos“.

Kovai su prietaisais buvo skirta ne viena pastraipa. Šiuo požiūriu ypač įdomus *Žinių* 1762 m. birželio 4 d. nr. 6, skirtas įvairioms gamtos keistenybėms ir baubams. Išdėstęs autoritetų nuomonę ir žinias apie pabaisas nuo seniausių laikų, redaktorius informaciją pakomentuoja, paisydamas sveiko proto:

Baubas laikomas atgyvena, maumu arba nusikaltimu prigimčiai – pagal Aristotelį. Jį galima įžvelgti kiekviename padare, tad ir žmonėse. Daug klaidingų dalykų dėl jo yra pateikiami kaip neginčijama tiesa. Daug rimtų rašytojų manė, kad Indijose esą žmonių su šunų galvomis, kiklopu, arimaspu, kad monoftalmų, turinčių tik vieną akį, esą prie Skitijos ir Meotidės balų; kad egiptiečiai apdovanoti keturiomis akimis; kad Libijoje esama blemničių – [padarų] be galvų, su į skrandį įstatytais burnomis ir akimis [...].

Akefalais [senovėje buvo] laikomi laukiniai žmonės be galvų, tai reiškia, be viršutinės kūno dalies ir teisės gyventi. Kai kurie iš jų buvę trumpais kaklais, aukštais pečiais ir tokiais ilgais plaukais, kad vos galva matėsi; manyta, kad skrandis – tai [jų] galva. Sciopodai nešioję slidžių pavidalo avalynę, dėl to atrodę vienakojai. Kai kurių indų ausys būdavę nukarusios dėl dydžio. Vienaakiais buvę vadinamos gentys, kurių [žmonės] pastoviai šaudę, primerkę vieną akį, kad taip galėtų matyti tik viena akimi, kaip kokie kiklopai bei kiti.

Žmonėmis su šunų galvomis tikriausiai buvo laikomos beždžionės, turėjusios didelį panašumą į žmones, – ne taip suprato ir Aleksandro Didžiojo kariuomenė, kai užpuolė didelį beždžionių, stovėjusių ant dviejų kojų, būrį, nes [jį] palaikė priešų kariuomene [...].

Žinių 1796 m. liepos 10 d. nr. 7 aprašomi Vilniaus akademijoje vykdyti spalvų stebėjimai (eksperimentas vyko dieną, per paprastą stiklą stebint saulės spindulius). Kitame to leidinio numeryje (1762 m. gruodžio 25 d. nr. 12) pasakojimas pratęstas: čia papasakota apie šviesos stebėjimus patamsyje.

Dėmesio mokslui ir eksperimentams netrūko ne tik *Žiniose*. Paprockis čia nebuvo labai originalus, nes apie tai tuo metu nemažai rašė pirmiausia kiti laikraščiai. Vis dėlto ši ypatybė laikytina veikiau jo pažangumo ir leidinio reikšmingumo požymiu, nes jis senojoje Lietuvoje tai padarė vienas iš pirmųjų. *Žinių* redaktorius stengėsi, kad leidinys taptų panašus į tuo laiku Anglijoje, Prancūzijoje ir kituose kraštuose leidžiamus mokslinius leidinius. Dėl to nemaž nenuostabu, kad Vilniaus akademijos profesoriai naudojosi *Žiniomis* per savo paskaitas.

LITERATŪRA

IRENA PETRAUSKIENĖ, *Vilniaus akademijos spaustuvė, 1575–1773*, Vilnius: Mokslas, 1976; Regina Jakubėnas, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, (Biblioteka Tradycji, nr. 41), Kraków: Collegium Columbinum, 2005; Libertas Klimka, „Istorijos ir gamtos mokslų žinių sklaida „politiniuose“ XVIII a. Vilniaus kalendoriuose“, in: *Florilegium Lithuanum: In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, sudarytojai: Grasilda Blažienė, Sandra Grigaravičiūtė, Aivas Ragauskas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010, p. 268–280.

Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 298–304.